

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ Й ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

THE FEATURES OF NORMATIVE REGULATION OF VARIETIES OF DISCHARGE JUVENILES FROM PUNISHMENT AND FROM SERVING IT UNDER CRIMINAL LAW OF UKRAINE AND SOME FOREIGN COUNTRIES

Сілкова А.О.,

*магістрант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті досліджуються особливості нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в порівняльно-правовому аспекті. Зіставлення підходів до такої регламентації, реалізованих у кримінальному й кримінально-процесуальному праві України та окремих зарубіжних держав, дало змогу визначити, який із підходів є найбільш прийнятним для вітчизняної правової системи.

Ключові слова: звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, нормативна регламентація.

В статье исследуются особенности нормативной регламентации освобождения несовершеннолетних от наказания и его отбывания в сравнительно-правовом аспекте. Сопоставление подходов к такой регламентации, реализованных в уголовном и уголовно-процессуальном праве Украины и отдельных зарубежных государств, позволило определить, какой из подходов является наиболее приемлемым для отечественной правовой системы.

Ключевые слова: освобождение несовершеннолетних от наказания и его отбывания, нормативная регламентация.

The article deals with the features of normative regulation of discharge juveniles from punishment and from serving it in comparative legal perspective. The comparison of approaches to this regulation, which are implemented in criminal and criminal procedure law of Ukraine and some foreign countries, allowed to determine which approach is the most appropriate for the national legal system.

Key words: discharge juveniles from punishment and from serving it, normative regulation.

Актуальність теми. На сьогодні досягнення виправлення засуджених і запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами все частіше реалізується шляхом відмови держави від каральних заходів і застосування судом лише погрози виконання призначеного покарання, що втілюється, зокрема, у звільненні особи від покарання та його відбування. Більше того, багаторічна практика існування й застосування цього заходу кримінально-правового характеру довела, що з урахуванням психофізіологічних особливостей осіб, котрі вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, наявність перспектив повного або часткового звільнення від покарання та його відбування створює сприятливі умови для прискорення процесу їх виправлення й досягнення цілей кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх засуджених.

Враховуючи той факт, що сучасне українське законодавство перебуває на стадії реформування, а тому потребує ґрунтовних наукових досліджень, актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю з'ясування загальних підходів та особливостей нормативної регламентації окремих різновидів звільнення від покарання і його відбування, що поширюються на неповнолітніх, у вітчизняному кримінальному праві, а також визначення особливостей нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування за кри-

мінальним правом окремих зарубіжних держав. Таке дослідження дасть змогу внести пропозиції щодо вдосконалення нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України, що, у свою чергу, сприятиме оптимізації системи заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до неповнолітніх.

Суттєвий внесок у вирішення проблем звільнення від покарання та його відбування зробили такі науковці, як В.М. Бурдін, А.А. Горшенін, О.В. Дашенко, Х.Х. Кадарі, І.І. Карпець, А.О. Клевцов, О.О. Книженко, Г.А. Кригер, В.А. Ломако, Л.М. Палюх, Є.О. Письменський, Д.В. Ривман, М.Ф. Саввін, А.В. Савченко, Е.А. Саркісова, С.В. Сахнюк, В.В. Скибицький, Ю.М. Ткачевський, О.О. Якімова й інші.

Метою статті є визначення особливостей нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в порівняльно-правовому аспекті та оцінювання нормативної регламентації різновидів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в окремих зарубіжних державах.

Досягнення мети дослідження базується на реалізації таких завдань: 1) дослідити особливості нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України й окремих зарубіжних держав; 2) на під-

ставі проведеного дослідження встановити загальні підходи до такої регламентації; 3) визначити який із загальних підходів є найбільш прийнятним для вітчизняного кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалось, збільшення випадків застосування до засуджених осіб, котрі вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, заходів заохочувального та випробувального характеру відповідає міжнародно-правовим нормам, а саме: у п. п. 7.1, 19.1 Стандартних мінімальних правил, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, ст. 37 Міжнародної Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. (далі – Конвенція 1989 р.) особливо наголошується про вжиття попередньо всіх можливих заходів впливу, щоб не допустити передчасного застосування кримінального покарання, особливо покарання у вигляді позбавлення волі [3; 2].

Саме тому наш законодавець присвятив чималу увагу нормативній регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Варто зазначити, що норми, котрі регулюють ці питання, зосереджені не в межах єдиного спеціального нормативно-правового акта. Так, основний «масив» норм про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування передбачений у розділі XV Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Такий підхід відповідає і кримінально-процесуальному законодавству – у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) є також самостійна глава 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» [5], Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. [7].

Проте частина норм, що регламентує цей захід кримінально-правового впливу, закріплена й в інших розділах Загальної частини КК України, зокрема в ч. 3 ст. 19; ч. 5 ст. 72; ч. ч. 2, 3, 4 ст. 74; ст. ст. 79; 83, ч. ч. 1, 2 ст. 84; ст. 87 КК України.

Окрім цього, не можна не погодитись з позицією низки науковців, відповідно до якої норми, що регламентують звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, закріплені й у розділі II Прикінцевих та перехідних положень КК України [10, с. 377].

Також варто зазначити, що норми, котрі регламентують звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, містяться в таких джерелах кримінального права України, як Закон України «Про застосування амністії в Україні» [6], конкретні закони України про амністію, а також так звані спеціальні закони, прийняті у листопаді 2013 – лютому 2014 рр., Положення про помилування, що в різний час затверджувалися відповідними Указами Президента України.

Важливого значення для застосування норм про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування набуває й КПК України, положення якого, зокрема, закріплюють вимоги до процесуальних документів, у яких реалізується цей захід кримінально-правового впливу, а також порядок вирішення судом процесуальних питань, пов'язаних із застосуванням

до неповнолітніх відповідних різновидів звільнення.

Очевидно, можна ставити питання і про виділення ще одного джерела, у якому зосереджені норми, пов'язані з регламентацією цих питань, – Кримінального кодексу України 1960 р. У принципі в певних кримінально-правових ситуаціях не виключене застосування положень про звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з урахуванням так званої ультраактивної дії кримінального закону в часі.

Враховуючи порівняльно-правовий аспект цього дослідження, можна виділити й низку особливостей нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві окремих зарубіжних держав. При цьому окремі зарубіжні держави обрані та згруповані відповідно до територіального принципу їх розташування.

Як і у правовій системі України, норми, які регламентують звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у інших державах – колишніх союзних республіках Радянського Союзу, також не зосереджені в єдиному нормативно-правовому акті.

Позитивним є закріплення відповідних норм в окремих розділах законів про кримінальну відповідальність усіх держав – колишніх союзних республік Радянського Союзу, за винятком Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки від 06.06.2001 р. (далі – ПК Естонії) та Кримінального кодексу Республіки Молдова від 18.04.2002 р. (далі – КК Молдови), у яких положення, що стосуються звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, містяться в одному розділі поряд із загальними положеннями щодо звільнення від покарання та його відбування. Окрім цього, так само як і в законодавстві нашої держави, окремі норми, що стосуються пом'якшення неповнолітнім призначеного покарання, закріплені, наприклад, у Положенні про порядок здійснення помилування громадян, засуджених судами Республіки Білорусь, затвердженому Указом Президента Республіки Білорусь від 03.12.1994 р. № 250 [8], Положенні про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами, затвердженому Указом Президента Республіки Таджикистан 26.05.1997 р. № 729 [9].

Також окремі розділи кримінальних кодексів певних держав континентальної Європи регламентують звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Зокрема, у Кримінальному кодексі Нідерландів від 01.09.1886 р. в розділі VIII-А містяться особливі положення щодо неповнолітніх, котрі стосуються переривання виконання ув'язнення неповнолітньої особи, тимчасового звільнення неповнолітньої особи під надану нею гарантію, дострокового звільнення «під чесне слово» з пробацією, заміни неповнолітній особі покарання у вигляді ув'язнення на більш м'яке, звільнення від відбування покарання з пробацією. Розділ 4 частини I Кримінального кодексу Швейцарії від 21.12.1937 р. закріплює положення щодо неповнолітніх: умовно-дострокове звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків дав-

ності виконання покарання та відстрочка виконання покарання у вигляді ув'язнення. У Кримінальному кодексі Бельгії від 08.06.1867 р. до неповнолітніх застосовуються загальні підстави звільнення від покарання та його відбування – звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання й умовне звільнення від відбування покарання. У Кримінальному кодексі Іспанії від 23.11.1995 р. у главі 3 містяться загальні положення щодо відстрочки виконання покарань у вигляді позбавлення волі, заміни покарання у вигляді ув'язнення на більш м'яке й умовно-дострокове звільнення від відбування покарання з пробацією, що стосуються і неповнолітніх. У главі 8 Кримінального кодексу Польщі від 06.06.1997 р. закріплені загальні положення щодо звільнення від покарання та його відбування, котрі поширюються й на неповнолітніх осіб у віці від п'ятнадцяти років, а саме: умовна відстрочка виконання покарання та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. У Кримінальному кодексі Швеції від 21.12.1962 р. главою 26 закріплено положення щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання і звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання, що поширюються на неповнолітніх.

Окрім цього, у деяких країнах континентальної Європи діють спеціальні нормативні акти, що передбачають у тому числі й окремі особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а саме: в Австрії – Закон про все законодавство для суду у справах неповнолітніх від 20.10.1988 р., у Франції – Ордонанс від 02.02.1945 р. № 45-174 про неповнолітніх правопорушників (про відповідальність неповнолітніх). У Німеччині існує Закон про судочинство у справах неповнолітніх у редакції Закону від 11.12.1974 р., що поєднує норми кримінального та кримінально-процесуального права. Відповідно до цього закону, так звані «загальні» положення кримінального права мають субсидіарний характер і застосовуються тоді, коли Закон про судочинство у справах неповнолітніх не містить іншого регулювання (§ 10 Кримінального уложення Німеччини від 15.05.2871 р. та § 2 Закону про судочинство у справах неповнолітніх) [11, с. 15]. Тобто, Закон про судочинство у справах неповнолітніх передбачає особливу систему заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до неповнолітніх (серед яких відстрочка виконання вироку, відстрочка призначення покарання, умовно-дострокове звільнення від покарання), а також процесуальні моменти застосування таких заходів.

Особливим є нормативне регулювання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у Фінляндії. Так, у цій державі досліджуваному заходу присвячено декілька окремих нормативно-правових актів, що також містять і норми процесуального характеру, поряд із загальними положеннями Кримінального кодексу Фінляндської Республіки 1889 р., а саме: Закон про неповнолітніх правопорушників (262/1940), Декрет про неповнолітніх правопоруш-

ників (1001/1942), Закон про покарання для неповнолітніх (1196/2004) й Указ про покарання для неповнолітніх (1284/2004), якими визначається порядок застосування, зокрема, умовного засудження із застосуванням нагляду та спеціального покарання для неповнолітніх.

Якщо аналізувати нормативну регламентацію звільнення неповнолітніх від покарання і його відбування в деяких країнах Азії, то варто зазначити, що у Шрі-Ланці нормативна регламентація цього заходу здійснюється на рівні окремого нормативного акта – Ордонанса про дітей та підлітків від 1939 р. № 38, із застосуванням положень Кримінально-процесуального кодексу від 1979 р. № 15, зокрема щодо умовного звільнення неповнолітніх від покарання. У Законі Ізраїлю про кримінальне право від 04.08.1977 р. передбачені положення, що стосуються відстрочки тюремного ув'язнення та умовного звільнення від ув'язнення, котрі поширюються на неповнолітніх. У Кримінальному кодексі Китайської Народної Республіки від 14.03.1997 р. закріплено умови й підстави умовного засудження та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що застосовуються до неповнолітніх. У Кримінальному кодексі Кореї від 18.09.1953 р. вказується на можливість відстрочки призначення покарання й відстрочки виконання покарання з умовним звільненням під поруку, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. У Кримінальному кодексі Туреччини від 26.09.2004 р. передбачено умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, У Кримінальному кодексі Японії від 24.04.1907 р. містяться положення, що регламентують відстрочку виконання покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання.

Подібна ситуація має місце й у країнах Африки. У певних державах звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування врегульовано окремими нормативними актами, зокрема в Маврикії – Акт про неповнолітніх правопорушників від 06.04.1935 р., Єгипті – Закон про дітей від 1996 р. № 12 у ред. Закону від 2008 р. № 126. А в низці країн – регламентація здійснюється на рівні кримінальних кодексів. Так, у главі 4 книги II Кримінального кодексу Ефіопії від 2004 р. закріплено спеціальні положення щодо відстрочки виконання обвинувального вироку з пробацією неповнолітніх; у главі 2 частини V Кримінального кодексу Сомалі від 16.12.1962 р. містяться загальні положення щодо відстрочки виконання вироку та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що поширюються й на неповнолітніх; у главі VI Кримінального кодексу Танзанії від 1981 р. врегульовано можливість умовного звільнення від відбування покарання, що може бути застосовано й до неповнолітніх.

Дещо по-іншому врегульовано питання застосування цього заходу кримінально-правового характеру у країнах австралійського континенту. Зокрема, у Новому Південному Вельсі (одному з найбільших штатів Австралії) і Тасманії (один зі штатів Австралії, що розташований на однойменному острові) він регламентується окремими процесуальними нормативними актами. Так, у Новому Південному Вельсі – Кримінально-процесуальним законом про дітей від 1987 р. № 55, а питання застосування помилування – Законом про злочини (процедури винесення вироку) від 1999 р. № 92, а у Тасманії – Законом про вироки від 1997 р. № 59. При цьому в чинному федеративному Кримінальному кодексі Австралії немає жодних положень, що стосувались би регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Протилежна ситуація має місце в Індонезії: такі різновиди звільнення, як умовна відстрочка виконання вироку, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання, котрі застосовуються щодо неповнолітніх, закріплені тільки в межах Кримінального кодексу Індонезії від 1946 р.

Що стосується нормативної регламентації у країнах Латинської Америки, то в Аргентині й Нікарагуа загальні положення щодо відстрочки виконання вироку та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, які поширюються на неповнолітніх, закріплені у кримінальних кодексах відповідних держав, а в Мексиканських Сполучених Штатах існує спеціальний нормативно-правовий акт – Закон про поведження з неповнолітніми правопорушниками від 24.12.1991 р.

Отже, в окремих зарубіжних державах, зокрема Німеччині, Фінляндії, Шрі-Ланці й в одному з найбільших штатів Австралії – Новому Південному Вельсі, положення спеціальних нормативних актів, що передбачають у тому числі й окремі особливості

звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, містять не лише норми матеріального, а й процесуального кримінального права.

Висновки. Отже, на основі викладеного вище можна підсумувати таке:

1. Норми, що регулюють звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, у кримінальному праві України зосереджені в його різних джерелах. При цьому у КК України виокремлено розділ, присвячений у тому числі й особливостям звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

2. Подібний загальний підхід щодо нормативної регламентації звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування реалізований і в низці зарубіжних держав, зокрема в законах про кримінальну відповідальність держав – республік колишнього Радянського Союзу (за винятком ПК Естонії та КК Молдови), у кримінальних кодексах Нідерландів, Швейцарії та Ефіопії.

3. В інших досліджуваних іноземних державах при звільненні неповнолітніх від покарання та його відбування застосовуються так звані «загальні» норми або ж існують спеціальні нормативно-правові акти, у яких закріплено особливості такого звільнення шляхом поєднання норм матеріального і процесуального кримінального права.

4. Наявність окремого розділу в основному джерелі вітчизняного матеріального кримінального права – у КК України, що визначає також і специфіку застосування до неповнолітніх звільнення від покарання та його відбування, і наявність окремих положень у КПК України, що закріплюють процесуальні особливості застосування до неповнолітніх окремих різновидів такого звільнення, ми вважаємо оптимальним варіантом для правової системи України. Надалі нормативна регламентація звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування має вдосконалюватися, на нашу думку, у межах саме такого загального підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року : Постанова Верховної Ради від 27.02.1991 року № 789-XII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») // Сов. юстиция. – 1991. – № 12. – С. 18–21; № 13. – С. 19–21.
4. Кримінальний кодекс України в ред. Закону України від 15.04.2014 року № 1207-VII // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України в ред. Закону України від 25.12.2014 року № 63-VIII // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Про застосування амністії в Україні в ред. Закону України від 06.05.2014 року № 1246-VIII // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 6. – Ст. 35.
8. Об утверждении Положения о порядке осуществления в Республике Беларусь помилования осужденных, освобождения от уголовной ответственности лиц, способствовавших раскрытию и устранению последствий преступлений : Указ Президента Республики Беларусь от 03.12.1994 года № 250 // Собрание указов Президента и постановлений Кабинета Министров Республики Беларусь. – 1994. – № 13. – Ст. 334.
9. Об утверждении Положения о порядке осуществления помилования лиц, осужденных судами Республики Таджикистан : Указ Президента Республики Таджикистан от 26.05.1997 года № 729 // Официальный веб-сайт Верховной Рады Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=22960.
10. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 630 с.
11. Фристер Г. Уголовное право Германии. Общая часть = Strafrecht. Allgemeiner Teil / Г. Фристер ; пер. с нем. – 5-е изд. – М. : Инфотропик Медиа, 2013. – 712 с.